

Magdalena Biniaś-Szkopek

Działalność fundacyjna i donacyjna Bolesława IV Kędzierzawego

Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa nr 1, 41-45

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Magdalena BINIAŚ-SZKOPEK

DZIAŁALNOŚĆ FUNDACYJNA I DONACYJNA BOLESŁAWA IV KĘDZIERZAWEGO

Średniowiecze XII wieku w Polsce to czas, kiedy fundacja miała dwojakie znaczenia. Po pierwsze, umacniała na terenie kraju placówki kościelne, które mogły rozwijać tu swoją działalność, po drugie, podnosiła prestiż i znaczenia samego fundatora. Podsumowując podstawowe motywy działalności fundacyjnej, należy wymienić pobudki polityczne, społeczno-religijne oraz cywilizacyjne,¹ którymi mogli kierować się zarówno władcy, jak i możnowładztwo, podejmując działalność na rzecz Kościoła. Omawiając uchwytne w źródłach z XII wieku motywy fundacji, Dariusz Karczewski stwierdził, że wśród pobudek religijnych należy wymienić chęć umocnienia wiary, zapewnienie sobie i rodzinie zbawienia oraz ekspiację za grzechy, natomiast wśród motywów politycznych, których odnalazł więcej, wskazał na manifestację potęgi władcy, pozyskanie przychylności Kościoła, zdobycie i utrwalenie autorytetu wśród poddanych, a także zabezpieczenie majątku.² Lata rządów Bolesława Kędzierzawego to okres, w którym coraz chętniej fundacje podejmowali członkowie elit władzy spoza kręgu piastowskiego.³ Również sami książęta nie szczędzili funduszy Kościołowi. Fundatorami osobnych placówek byli w tym czasie Mieszko Stary, Henryk Sandomierski, a po jego śmierci również Kazimierz Sprawiedliwy, a także syn Władysława Wygnańca Bolesław Wysoki, a obok nich zarówno świeckie jak i duchowne możnowładztwo, w osobach np. biskupa płockiego Aleksandra, arcybiskupa gnieźnieńskiego Janika, Piotra Włostowica, Zbyluta, czy Jaksy z Miechowa. W tym zestawieniu zastanawiającym pozostaje fakt braku w źródłach informacji o jakiegokolwiek samodzielnej fundacji panującego dwadzieścia siedem lat w roli princepsa Bolesława Kędzierzawego. J. Dobosz wyraził przypuszczenie, iż spora część nadań księcia pozostaje nieodkryta z powodu braku przekazów. Uczony ten zwrócił uwagę na fakt, że być może Bolesław był jednak fundatorem jakiegoś mniej znanego kościoła np. na Mazowszu, jednak dalsze rozważania, jako niemające żadnego poparcia w źródłach uznał za bezpodstawne.⁴ Wypada zgodzić się z tym przypuszczeniem. Równocześnie jednak warto wspomnieć, iż brak przekazów budzi wśród uczonych próby przypisania księciu fundacji nie do końca udokumentowanych. Przykładem takich działań jest ostatnie stwierdzenie Marka Derwicha, iż Bolesław był założycielem benedyktyńskiej prepozytury

¹ Podobny podział zob. J. Dobosz: *Działalność fundacyjna Kazimierza Sprawiedliwego*. Poznań 1995, s. 127 i n., na temat motywów fundacji monarszej zob. też R. Michałowski: *Princeps fundator. Studium z dziejów kultury politycznej w Polsce X-XIII wieku*. Warszawa 1993, s. 163

² D. Karczewski: *Związki genealogiczne fundatorów dwunastowiecznych prywatnych fundacji klasztornych*, W: A. Radziwiński, J. Broniszewski (red.): *Genealogia – rola związków rodzinnych i rodowych w życiu publicznym w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*. Toruń 1996, s. 259-260

³ Na ten temat zob. M. Biniś-Szkopek: *Konflikty w tonie dynastii piastowskiej a wzrost znaczenia możnych na przykładzie sporów synów Bolesława Krzywoustego*, W: J. Dobosz, J. Kujawiński, M. Matla-Kozłowska (red.): *Pierwsze polsko-czeskie forum młodych mediewistów. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 27-29 września 2005*. Poznań 2007, s. 159-163, tu również wcześniejsza literatura.

⁴ J. Dobosz: *Monarcha i możni wobec kościoła w Polsce do początku XIII wieku*. Poznań 2002, s. 341

klasztoru św. Andrzeja Apostoła w Jeżowie.⁵ Ostatnio poparł tę hipotezę Waldemar Rozynekowski, który włączył jeszcze do rzekomych fundacji princepsa benedyktyński klasztor św. Wojciecha w Płocku.⁶ Podobnie niepoparte źródłowo są sugestie uczonych o rozszerzaniu przez Bolesława kultu św. Gotarda w Polsce. Ostatnio Marta Młynarska-Kaletynowa zasugerowała, iż książę po 1148 roku mógł ufundować kościół pod wezwaniem św. Gotarda w Kruszwicy, a także szpital pod tym samym wezwaniem we Włocławku.⁷ Pomysły niewątpliwie kuszące, które nie dają się jednak zweryfikować źródłowo, a więc muszą pozostać w sferze domysłów.

Znaną z przekazów działalność donacyjną księcia można podzielić na trzy okresy. Pierwszy to czas jego panowania w roli księcia dzielnicowego Mazowsza i Kujaw. Z wydarzeniami lat 1138-1146 wiążą się nadania księcia dla placówek, których poparcie było dla niego ważne w czasie konfliktu z seniorem. Przede wszystkim zaraz po śmierci matki Salomei, wraz z młodszymi braćmi, darował kaplicę Najświętszej Panny Marii w Górze Małgorzaty pod Łęczycą z uposażeniem oraz immunitet w Kwieciszewie kanonikom regularnym z Trzemeszna.⁸ Najpewniej w tym czasie lub tuż po 1146 roku Bolesław został również darczyńcą benedyktynów z Mogilna, którym zatwierdził wcześniejsze nadania oraz przypuszczalnie przekazał kościoły św. Wawrzyńca w Płocku, św. Jana Chrzciciela w Bielsku oraz św. Jana we Włocławku. Ostatecznie dodał również wieś Kryte z połową jeziora i rzeki, żreb Curana z nim i jego synami oraz grupę 54 wymienionych imiennie niewolnych, a także bliżej nieokreślone elementy immunitetu.⁹ Działania wobec obydwu klasztorów były związane z przejęciem przez księcia stronników, których wcześniej zbierała wokół siebie księżna Salomea. Po jej śmierci Bolesław, stając na czele obozu juniorów, potwierdził swymi nadaniami chęć dalszej współpracy ze środowiskami wspieranymi wcześniej przez matkę. Również w tym okresie uczestniczył zapewne w odbudowywaniu katedry płockiej, której konsekracja nastąpiła w 1144 roku. Nie mamy bezpośrednich danych ani żadnych szczegółów co do udziału księcia w tym przedsięwzięciu, jednak zważywszy na fakt jego ścisłej współpracy z biskupem Aleksandrem – głównym budowniczym, jak i na to, że świątynia była odbudowywana na terenie dzielnicy Bolesława, nie sposób odmówić mu czynnego udziału w całej inicjatywie.

Kolejna płaszczyzna działalności fundacyjnej księcia to, jak się zdaje, kroki zmierzające do uspokojenia sytuacji w kraju po roku 1146 połączone z wynagradzaniem możnowładztwa, które poparło go w walce z Władysławem. Książę zaczął od wsparcia wielkiej fundacji Piotra Włostowica, możnego, który przypuszczalnie

⁵ M. Derwich: *Monastycyzm benedyktyński w średniowiecznej Europie i Polsce. Wybrane problemy*. Wrocław 1998, s. 196-197, gdzie ten uczyony przypisał ową fundację Bolesławowi Kędzierzawemu lub jego synowi Leszkowi. Koncepcję autora podał w wątpliwość J. Dobosz: op. cit., s. 255-256, 342, gdzie wymienione też inne koncepcje historiografii dotyczące prepozytury w Jeżowie.

⁶ W. Rozenkowski: *Patrocinia kościołów klasztornych fundacji władców polskich (XI-XV wiek). Wokół patronatu władcy?*, W: M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz (red.): *Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnym*. Wrocław 2005, s. 31-44, tab. s. 37

⁷ M. Młynarska-Kaletynowa: *O kulcie św. Gotarda w Polsce XII i XIII wieku*, W: S.K. Kuczyński (red.): *Spółczesność Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. VI. Warszawa 1994, s. 86, 87, podsumowanie literatury przyp. 40

⁸ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. I. Poznań 1877, (dalej *KDW*), t. I, nr 11, s. 16-18

⁹ *KDW*, t. I, nr 3, s. 3-6, zob. na ten temat J. Dobosz, op. cit., s. 200, 342, a także przyp. 483-485, gdzie wymieniona wcześniejsza literatura na temat wspomnianych obiektów. Ostatnio zob. też D. Konieczka-Śliwińska: *Benedyktyni mogileńscy, zarys dziejów – życie codzienne – duchowość i kultura*. Poznań 2004, s. 118-120, zob. też M. Derwich, op. cit., s. 182-184

po tym, jak opowiedział się za obozem juniorów, z woli seniora stracił wszystko. Bolesław nadał klasztorowi benedyktynów na Ołbinie kaplicę św. Marcina we Wrocławiu oraz św. Benedykta w Legnicy wraz z uposażeniem.¹⁰ Podobnie do działań donacyjnych powiązanych z wynagradzaniem możnych za udzielenie poparcia w walce z seniorem można zaliczyć nadanie wsi Mątwy cystersom łekneńskim – fundacji Zbyluta.¹¹ Wynagradzanie objęło również środowiska kościelne. Jeszcze przed 1148 rokiem Bolesław poparł starania biskupa kujawskiego Wenera o bullę protekcyjną dla biskupstwa kujawskiego, którą ten otrzymał od papieża Eugeniusza III w 1148 roku.¹² Kilka lat później książę poparł staranie kolejnego swojego popiecznika z okresu walk z bratem – biskupa wrocławskiego Waltera, który otrzymał bullę dla tegoż biskupstwa w 1155 roku od Hadriana IV.¹³ Od księcia dostało ono również zgodę na zwrot dziesiętników gieckich, a także nadanie pięciu wieśniaków.¹⁴ Z krokami podjętymi przez princepsa celem odwzięczenia się za udzielone w czasie wojny domowej poparcie wiąże się też w historiografii poparcie księcia okazane przed 1155 rokiem dla staraj biskupa płockiego Aleksandra o bullę protekcyjną dla ufundowanego przez tegoż klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku. 18 kwietnia 1155 roku kanonicy otrzymali taki dokument od papieża Hadriana IV.¹⁵

Dopiero w 1161 roku, a więc u szczytu swojej władzy Bolesław wraz z młodszym bratem Henrykiem na zjeździe w Łęczycy poczynili nadania dla klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku. Temu ufundowanemu dziesięć lat wcześniej przez Aleksandra z Malonne klasztorowi książę nadał wsie Zaskowy, Pomiechowo, Komsin, Parleń.¹⁶ Ponadto dołożył też zwolnienia immunitetowe i jakąś nieokreśloną grupę przypisańców z Łomnej.¹⁷ Również te nadanie próbuje się wiązać z odwzięczaniem się biskupowi płockiemu za poparcie okazane kilkanaście lat wcześniej.¹⁸ Jednak zarówno czas, jaki upłynął od wygnania Władysława, jak i fakt, że omawiane wydarzenia miały miejsce już po śmierci Aleksandra, skłania do szukania przyczyn donacji gdzie indziej. Sądzę, że nadania na rzecz kanoników regularnych z Czerwińska można już zaliczyć do trzeciej fazy działalności fundacyjnej Bolesława, którą wiążemy z próbami utrzymania dotychczasowych stronników, ale także ze zdobywaniem poparcia kolejnych pokoleń elit możnowładczych. Podobnie należy rozumieć nadania z późniejszego okresu, które były związane z kontaktami z możnymi, z którymi książę współpracował. Przypuszczalnie około 1163 roku wsparł on obszernym immunitetem klasztor bożogrobców z Miechowa, którego

¹⁰ *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, wyd. K. Maleczyński, t. I, Wrocław 1956, (dalej *KdŚI*), t. I, nr 25, s. 60-61

¹¹ *KDW*, t. I, nr 18, s. 23-24 także *Dokument fundacyjny klasztoru cysterskiego w Łeknie z roku 1153*, wstęp A.M. Wyrwa, Poznań 2003, s. 45

¹² *Eugeniusz III papież zatwierdza granice diecezjalne biskupstwa władysławskiego w Kujawach*, wyd. A. Bielowski, *MPH*, t. II, Lwów 1872, s. 13-14

¹³ *KdŚI*, t. I, nr 35, s. 84-102

¹⁴ *KdŚI*, t. I, nr 35, s. 92, przyp. 36, 38, 94

¹⁵ *Zbiór ogólny przywilejów i spominków mazowieckich*, wyd. J. K. Kochanowski, t. I, Warszawa 1919, (dalej J.K. Kochanowski: *Zbiór*), nr 78, s. 74-76

¹⁶ *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, wyd. F. Piekosiński, t. II, Kraków 1886, (dalej *KDM*), nr 373, s. 4.

¹⁷ J.K. Kochanowski: *Zbiór*, nr 211, 212, s. 208-213, na ten temat zob. J. Dobosz: *Działalność fundacyjna*, s. 118-121 oraz tegoż, *Monarcha i możni*, s. 343, przyp. 273

¹⁸ J. Dobosz, op. cit., s. 343

fundatorem był Jaksą.¹⁹ Również w tym okresie Bolesław nadał jakieś zwolnienia klasztorowi cystersów w Jędrzejowie, które zostały później poparte przez jego młodszych braci.²⁰ Ostatnim uchwytnym w materiale źródłowym działaniem związanym z fundacjami tego księcia jest nadanie benedyktynom z Olbina wrocławskiego kościoła w Bytomiu, które przypuszczalnie książe poczynił pod koniec swojego życia. Jak już pisałam wyżej, mogło być one związane z próbą odbudowywania dobrych relacji z możnymi, szczególnie z Jaksą, które zostały nadszarpnięte wydarzeniami z 1167 roku, a więc był to dalszy ciąg powiązany ze współpracą z rodziną Piotra Włostowica.

Na następnym stronie zamieszczono tabelę, w której zestawiono udokumentowane nadania księcia. Zważywszy na fakt, iż brak materiału źródłowego sprawia, iż nasze dane nie są kompletne, jedynie z bardzo dużą ostrożnością można wyciągnąć pewne wnioski na temat przedmiotu nadań. Jak widzimy, Bolesław najchętniej rozdawał ziemię i budynki, gdyż na dziewięć wyszczególnionych donacji aż sześć została zrealizowana w ten sposób. Z kolei z uwagi na duże zaludnienie dzielnic, w których panował princeps, część nadań poczynionych zostało w postaci ludzi niewolnych. Najmniej wiemy o oddawaniu przez księcia elementów immunitetu, ale też tych zwolnień było zapewne niewiele.

Niestety zbyt uboga podstawa źródłowa nie pozwala na głębszą analizę motywów i pełnego przebiegu działalności fundacyjnej Bolesława Kędzierzawego. Jednak dość jednoznacznie w przypadku tego władcy narzuca się historykowi myśl, iż książe nie fundował niczego bezinteresownie. Wszystkie jego nadania powiązane są wyraźnie z interesami konkretnych możnych, których w danym momencie bądź wynagradzał za udzielone poparcie, bądź potrzebował do współpracy. Taka działalność księcia świadczy o tym, że chyba dobrze wiedział, jak kierować poparciem możnowładztwa. O wiele bardziej uwypuklają się tym samym motywy polityczne niż religijne. Tych ostatnich z uwagi na skąpą podstawę źródłową historyk nie jest w stanie włączyć w obręb swych dociekań.

¹⁹ *KDM*, t. II, nr 375, s. 13, wątpliwości co do wiarygodności nadań Bolesława Kędzierzawego dla Miechowa zgłosił Z. Kaczmarczyk: *Immunitet sądowy i jurysdykcja poimmunitetowa w dobrach Kościoła w Polsce do końca XIV wieku*, Poznań 1936, s. 172, jednak większość uczonych opowiedziała się za ich wiarygodnością, zob. J. Dobosz: *Działalność fundacyjna*, s. 104 i n., tu również wcześniejsza literatura

²⁰ W. Semkowicz: *Nieznane nadania na rzecz opactwa jędrzejowskiego z XII wieku*. „Kwartalnik Historyczny” 1910, nr 24, s. 69-70, 73 w zapiskach z nadaniami Mieszka i Kazimierza znajduje się informacja, iż zatwierdzają oni wcześniejsze zwolnienia nadane przez poprzedników (*predecessores*). W. Semkowicz słusznie odniósł to określenie do Bolesława Kędzierzawego, gdyż klasztor w Brzeźnicy fundowany był za już za czasów jego panowania, zob. też J. Dobosz, op. cit., s. 64-65, jak i J. Bieniak: *Polska elita polityczna XII wieku*. (cz. III C. *Arbitrzy książąt – pełnia władzy*), W: S.K. Kuczyński (red.): *Spółczesność Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. VIII. Warszawa 1999, s. 40-41

Lp	Placówka obdarowana	Nadanie ziemi lub kościołów	Nadanie immunitetu	Nadanie ludzi	Źródło
1.	Kanonicy regularni (Trzemeszno) [nadania poczynione wraz z braćmi]	kaplica Najświętszej Panny Marii w Górze Małgorzaty pod Łęczycą z uposażeniem (wsie Łubnica, Zachłódzice, Ostrów, młyn, komora celna, karczmy z grodu)	Ograniczony immunitet sądowy, a także zwolnienia mieszkańców Kwieciszewa ze stróży, podworowego, narzazu, powołowego, budowy grodów [potwierdzenie]		KDW, I, nr 11, 12
2.	Benedyktyni (Mogilno)	kościół św. Wawrzyńca w Płocku, św. Jana Chrzciciela w Bielsku oraz św. Jana we Włocławku, wieś Kryte z połową jeziora i rzeki, targ w Chełmnie	Częściowy immunitet (możliwość udzielania kary za mężobójstwo)	Żreb Curana z nim i jego synami oraz grupę 54 wymienionych imiennie niewolnych	KDW, I, 3
3.	Benedyktyni (Ołbin – Wrocław)	Kaplica św. Marcina we Wrocławiu z uposażeniem, targ i karczmę we Wrocławiu, targ w Kostomłocie			KdŚI, I, 25
4.	Cystersi (Łekno)	Wieś Maławy			KDW, I, 18
5.	Biskupstwo wrocławskie			Pięciu ludzi i zgoda na zwrot dziesiętników gieckich	KdŚI, I, 35
6.	Kanonicy regularni (Czerwińsk)	Wsie: Zaskowy, Pomiechowo, Komsin, Parleń	Nieokreślone zwolnienia immunitetowe	Grupa przypisańców z Łomnej	KDM, II, 373
7.	Bożogrobcy (Miechów)		zwolnienie od wojny, grodu, poradnego, stróży, powozu, podwozy i jurysdykcji mincerzy (monetario non obediant)		KDM, II, 375, 376
8.	Cystersi (Jędrzejów)		nieokreślone zwolnienia z opłat książęcych		Semkowicz, nr 1, 2
9.	Benedyktyni (Ołbin wrocławski)	kościół w Bytomiu			Tympanon